

UOT 004.02

<https://doi.org/10.30546/678209.2025.01.012>

KVANT AÇARLARIN PAYLANMASI VƏ PROTOKOLLARIN TƏDQIQI

¹Ağababayev Rəhrib Rəsul oğlu, ²Binnətov Elvin Mehman oğlu

Azərbaycan Texniki Universiteti

¹agababayevrahib@mail.ru; ²elvin.Binnatov@huawei.com

Xülasə. Məqalədə xüsusi məlumatların qorunmasında kvant kriptografiya sistemindən istifadə edilməsinin ümumi prinsiplərinə baxılmış, məlumatı göndərən və qəbul edən məxfi açarın qoşulması üsulları təklif olunmuşdur.

Açar sözlər: Kvant kriptografiyası, kriptografik açarlar, kvant açar paylanması, informasiya mübadiləsi, polarizasiya tipləri, məxfi informasiya.

Giriş. Artıq XXI əsrin əvvəlindən kvant kompüterləri və onlarla əlaqəli texnologiyaların inkişafı üzərində aparılan işlər daha da aktuallaşır. Bu sahədə aparılan elmi tədqiqat işləri daha da artır və daha yeni texnologiyalara nail olunur. Kvant kriptografiyası bunlardan biridir.

Müasir dövrdə abonentlər arasında, müxtəlif şəbəkələrlə ötürülən fərdi məlumatlar itkilərlə nəticələnə və ya komprometasiyaya məruz qala bilər [1, 2]. Komprometasiya - digər üçüncü şəxsin şifrələnmiş, qorunmuş fərdi məlumatın əldə etməsi və ya şübhəsi faktıdır.

Kvant Kriptografiyası bu faktların qarşısının alınması üzrə ən yeni texnologiyadır. Ümumilikdə klassik və kvant kriptografiyasında əsas məqsəd ötürülən açıq məlumatın kriptanalitikə aydın olmayacaq səviyyədə dəyişdirilməsidir. Kriptografik dəyişiklik informasiyanın qorunmasında iki məqsədə qulluq edir. Birinci, informasiyanı oxumaq üçün açara sahib olmayan şəxs üçün onu əlçatmaz etmək, ikinci, qanunsuz müdaxilə hallarından dayanıqlığı təmin etmək üçün. Burada əsas anlayış olan açar – konkret informasiyanın şifrələnməsində istifadə edilən şifrə elementidir. Bütün kriptografik sistemlər kriptografik açarların istifadəsinə əsaslanır. Praktiki olaraq bütün sistemlər simmetrik və asimmetrik sistemlərə bölünürlər [3].

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə abonentlər arasında, müxtəlif şəbəkələrlə məlumatı göndərən və qəbul edən məxfi açarın qoşulması aktual məsələlərdən hesab edilir.

Tədqiqatın məqsədi. Xüsusi məlumatların qorunmasında kvant kriptografiya sistemindən istifadə edilməsinin ümumi prinsipləri əsasında informasiya mübadiləsinin daha dayanıqlı və tam təhlükəsiz həyata keçirilməsidir.

Tədqiqat obyekti. Kvant kriptografiyasında açarların paylanması.

Tədqiqat metodu. Kvant kriptografiya sistemindən istifadə edilməsində məlumatı göndərən və qəbul edən məxfi açarın qoşulması üsulları.

Simmetrik kriptosistemlərdə məlumatı göndərən və qəbul edən bir məxfi açardan istifadə edir (şəkil 1). Bu açar bütün istifadəçilərdə olmalıdır və periodik olaraq məlumatı göndərən və qəbul edən tərəfdə eyni vaxtda yenilənməlidir. Açarı əldə edən üçüncü tərəf ötürülən bütün məlumata sahib olacaq. Simmetrik kriptosistemlərə Sezar, Vigenere şifrəsini, Amerika standartı olan DES, IDEA və Rusiya standartı olan QOST 28147-89 şifrələrini göstərmək olar.

Assimetrik kriptosistemlərdə iki açar – açıq və gizli açar istifadə edilir (şəkil 2). Burada məlumatın şifrələnməsi üçün bir, deşifrələnməsi üçün digər açardan istifadə olunur. Açıq açar məlumatın şifrələnməsi üçün bütün istifadəçilərə verilir. Deşifrələnmə üçün isə

gizli açar verilir və bu açar açıq açar vasitəsilə əldə oluna bilmir. Assimetrik kriptosistemin sxemi ilk dəfə Amerika riyaziyyatçıları Diffie və Hellman tərəfindən verilib.

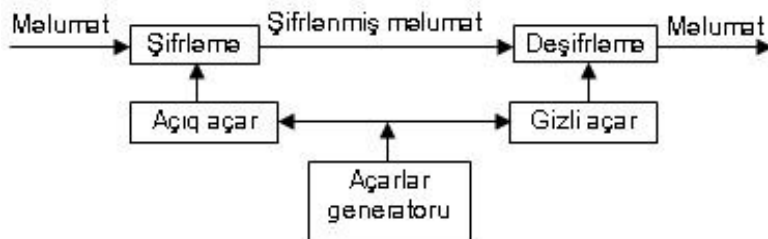
Materiallar və müzakirələr

Açarlarla işləməkdə əsas şərt onların paylanmasıdır. Hal-hazırda iki üsul – açarların paylanılma mərkəzi vasitəsilə və istifadəçilər arasında birbaşa açar mübadiləsi vasitəsilə istifadə olunur.

Şəkil 1. Simmetrik kriptosistemlərdə məlumatı göndərən və qəbul edən məxfi açarın qoşulması

Birinci halda istifadəçilər arasında rabitə seansının tamlığı təmin olunmalıdır. Belə ki, bütün istifadəçilər autentifikasiyadan keçməlidir. İkinci halda məxfi məlumatın ötürülməsi zamanı simmetrik kriptosistemdə iki istifadəçi arasında ümumi gizli açar mövcud olmalıdır. Onlar bu açarı rabitə kanalında daha təhlükəsiz formada ötürməlidirlər.

Şəkil 2. Assimetrik kriptosistemlərdə iki açar – açıq və gizli açarın qoşulması

Kvant kriptografiyası yeni texnologiya olmaqla yanaşı işığın kvant vəziyyətindən istifadə etməklə hər iki tərəf eyni zamanda ümumi gizli kriptografik açarı generasiya edib göndərə bilər. Bu təhlükəsiz ötürmə kvant mexanikasına və informasiyanın nəzəri təhlükəsiz emalı qanunlarına əsaslanır. Kriptografiyanın əsas məqsədlərindən biri, əgər məlumatı göndərən (Alisa) və məlumatı qəbul edən (Bob) məxfi təsadüfi bit ardıcılığına (buna məxfi *açar* deyirik) sahibdirsə, o zaman təhlükəsizliyi sübut oluna bilər. Eyni zamanda həmin məxfi təsadüfi bit ardıcılığının hər hansı bir elementi üçüncü şəxsə (Eva) məlum olmasın. Bu halda informasiya mübadiləsi daha dayanıqlı və tam təhlükəsiz həyata keçirilir. Eyni zamanda açarların daha təhlükəsiz generasiyası o halda mümkün ol bilərki, əgər Alisa və Bob kvant kriptografiyasının yeni texnologiyasından, kvant açar paylanmasından (quantum key distribution (QKD)) istifadə edirlər.

Kvant açar paylanması təhlükəsizliyi kvant mexanikasının qanunlarının pozulmamasına və protokolların daha dayanıqlı informasiya mübadiləsi aparmasına əsaslanır. Belə olduqda Eva heç bir halda məlumatın klonunu yarada və ölçü apara bilmir. Daha dərin səviyyədə kvant açar paylanmasında (quantum key distribution (QKD)) informasiyanın

surətinin çıxarılmasına müdaxilə edir, çünki klassik sistemlərdən fərqli olaraq ölçmənin nəticələri heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Mübadilə zamanı yaradılmış mühit dağılmış olur. Kvant kriptografiyasının unikalılığı qeyri müəyyənlik prinsipinə əsaslanır. Belə ki, Alisanın kvant ötürməsini əldə etməyə və ölçməyə cəhd edən Eva kvant vəziyyətini pozmadan qəbul edən tərəfə (Bob) göndərməlidir. Lakin bu proses Eva təfəindən həyata keçirilə bilmir və transmissiyada səhvlər meydana gəlir. Bu halda artıq məlumatı göndərən tərəf (Alisa) müdaxilədən xəbərdar olur.

İlk olaraq informasiyanın kvant kriptografiyası ilə qorunması ideyasını 1970-ci ildə Stephen Wiesner irəli sürmüşdür. Daha sonra 1984-cü ildə C.Bennett və G.Brassard kvant obyektləri ilə açarların yayımlanmasını təklif etmişdilər. Kvant açarların paylanması aşağıdakı kvant mexanizmi xüsusiyyətlərinə əsaslanır [4].

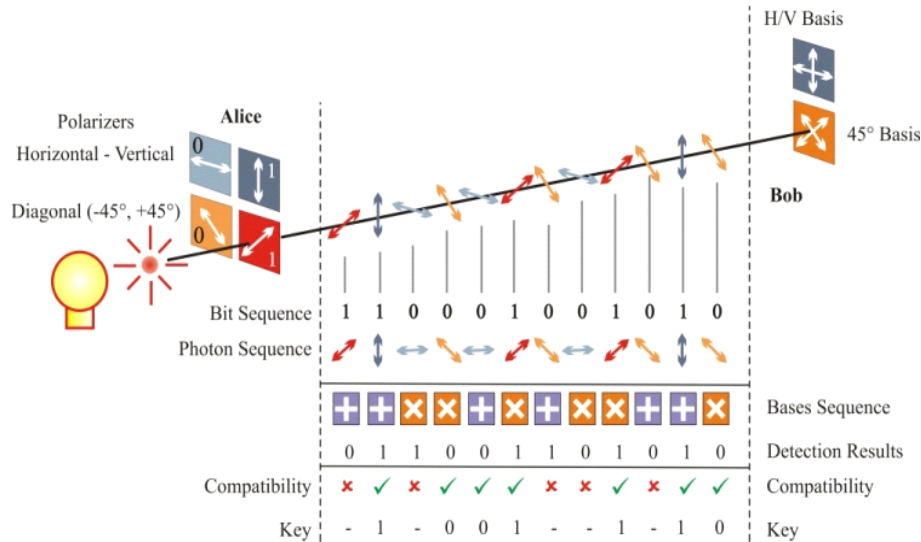
- müəyyən olunmayan kvant vəziyyətini köçürmək mümkün deyil (klonlamanın qadağan olunması teoremi)

- kvant sistemlərində onların mühitini pozmadan ölçü aparmaq mümkün deyildir.

Hal-hazırda kvant kriptografiyasında açarların paylanılmasında bir neçə protokollar mövcuddur. Bunlardan ən geniş yayılmışı və ilk olanı BB84 protokoludur. Burada Alisa fotonun polarizasiyasının təsadüfi seçilmiş dörd halından birini göndərə bilər və bu ancaq Alisaya məlum olur. Qeyd edildiyi kimi fotonun polarizasiyası 0^0 , 45^0 , 90^0 , 135^0 dərəcələrdən biri ola bilər. Bob bu fotonları qəbul edir və hər biri üçün onun polarizasiyasını perpendikulyar və ya diaqonal ölçməsinə təsadüfi təyin edir. Daha sonra Bob açıq kanal vasitəsilə hansı tip ölçmə aparıldığını elan edir, amma ölçmənin hansı nəticə aldığını qeyd etmir. Həmin açıq kanal vasitəsilə Alisa hər bir foton üçün hansı tip ölçmənin düzgün aparıldığını bildirir. Bundan sonra nə vaxt ki Bob düzgün ölçmə aparmadıqda Alisa və Bob bütün halları ləğv edirlər. Əgər kvant kanalı ələ keçirilməyibsə qalan polarizasiya tipləri və məxfi informasiya və ya açar Alisa və Bob arasında bölünür. Bu kvant kriptografiya sisteminin ilkin kvant ötürməsi adlanır.

Sonrakı mərhələdə informasiyanın ələ keçirilməsinin qiymətləndirilməsi aparılır. Bu proses Alisa və Bob tərəfindən bir birilərinə göndərilən təsadüfi məlumatların müqayisəsi və imtinası ilə həyata keçirilir. Əgər bu müqayisə hər hansı bir informasiya oğurluğunu təsdiq edərsə dərhal Alisa və Bob bütün informasiyadan imtina edirlər və yenidən ilkin kvant ötürməsini təkrarlayırlar. Əks halda əvvəlki polarizasiyanı saxlamaqla fotonları horizontal və ya 45^0 -li polarizasiyanı “0” ikilik kod sistemi ilə, vertikal və ya 135^0 -li polarizasiyaları isə “1” ikilik kod sistemi ilə qəbul edirlər. Burada qeyrimüəyyənlik prinsipinə əsasən Eva eyni fonda düzbucaqlı və diaqonal polarizasiyanı təyin edə bilmir. Hətta o hər hansı fonda ölçmə aparıb Boba göndərsə nəticədə səhvlər sayı çoxalacaq və bu Alisaya məlum olacaq. Nəticədə rabitə kanalında fotonun ələ keçirilməsi halı aşkarlanacaqdır (şəkil 3).

Alice's bit	0	1	1	0	1	0	0	1
Alice's basis	+	+	X	+	X	X	X	+
Alice's polarization	↑	→	↖	↑	↖	↗	↗	→
Bob's basis	+	X	X	X	+	X	+	+
Bob's measurement	↑	↗	↖	↗	→	↗	→	→
Public discussion								
Shared Secret key	0		1			0		1

Şəkil 3. Rabitə kanalında fotonun ələ keçirilməsi halının aşkarlanması

Beləliklə, kvant kriptografiyasının yaranması ilkin olaraq fantastik bir fikir kimi səslənirdi. Lakin bu sahədə aparılan araşdırmalar və əldə olunan elmi nailiyyətlər bu sahənin inkişafına təkan verdi.

Nəticə. Müasir dövrümüzdə informasiyanın qorunmasına xüsusi önəm verilən sahələrdə, yəni hərbidə, bank sektorunda, diplomatik və dövlət əhəmiyyətli xüsusi məlumatların qorunmasında kvant kriptografiya sistemindən istifadə edilməsi məqsədə uyğundur. Çox sərmayə tələb etməsinə baxmayaraq klassik kriptografiya sistemindən fərqli olaraq göstərdiyimiz protokolların tətbiqi daha dayanıqlı və təhlükəsizdir.

Tədqiqat işinin yeniliyi. Müasir zamanda xüsusi məlumatların qorunmasında kvant açar paylanması təhlükəsizliyi kvant mexanikasının qanunlarının pozulmamasına və protokolların daha dayanıqlı informasiya mübadiləsi aparmasına əsaslanır.

Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti. İstifadəçilər arasında rabitə seansının tamlığı təmin olunmaqla məxfi məlumatın ötürülməsi zamanı simmetrik kriptosistemdə iki istifadəçi arasında ümumi gizli açarla rabitə kanalında daha təhlükəsiz formada ötürməlidirlərin həyata keçirilməsi mümkündür.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi. Bu iş iqtisadi cəhətdən səmərəli hesab olunur, lakin hasabat işi aparılmamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Acin A., Gisin N., and Scarani V. Coherent-pulse implementations of quantum cryptography protocols resistant to photon-number-splitting attacks // Phys. Rev. A #2004. # Vol. 69, 012309.
2. R.J.Hughes et al., Lecture Notes in Computer Science 1109, 329 (1996).
3. R.J.Hughes et al., "Practical quantum key distribution over a 48-km optical fiber network", Los Alamos report LA-UR-99-1593 (1999), submitted to Journal of Modern Optics. (quant-ph/9904038).
4. Холево, А.С. Введение в квантовую теорию информация. - М. МЦНМО, 2002

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ КВАНТОВЫХ КЛЮЧЕЙ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ПРОТОКОЛОВ**Агабабаев Р.Р., Биннатов Э.М.****РЕЗЮМЕ**

В статье рассматриваются общие принципы использования квантовой криптографической системы для защиты копкретных данных, а также предложены способы подключения конфиденцального ключа, который отправляет и получает информацию.

Ключевые слова: квантовая криптография, криптографические ключи, распределение квантовых коммутаторов, обмен информацией, типы поляризации, конфиденцальная информация.

DISTRIBUTION OF KVANT KEYS AND RESEARCH PROTOCOLS**Aghababayev R.R., Binnatov E.M.****SUMMARY**

The article considers the general principles of using a quantum cryptography system for the specific data, and the methods of connecting the confidential key that sends and receives the information has been proposed.

Key words: quatum cryptography, cryptographic keys, quatum switch distribution, information exchange, types of polarization, confidential information.

Redaksiyaya daxilolma 15.05.2024

Çapa qəbul olunma 12.12.2024

